

Володимир Михайлович Бехтерев

(до 100-річчя з дня народження)

Свою видатну наукову діяльність Володимир Михайлович Бехтерев почав як психіатр. Почавши свою роботу під керівництвом І. М. Балинського, потім І. П. Моржеевського, Володимир Михайлович незабаром упевнився в крайній відсталості психіатрії від загальної медицини та її теоретичній недосконалоості. В цей початковий період своєї наукової діяльності, вже з успіхом виконавши докторську дисертацію на тему «Досвід клінічного дослідження температури при деяких душевних захворюваннях» (1881 р.), В. М. Бехтерев ставить перед собою питання про нові шляхи розвитку психіатрії, про способи піднесення психіатрії до рівня інших медичних дисциплін. Правильне матеріалістичне рішення цього найтруднішого в той час питання і визначало його далішні творчі шукання: він стає на шлях відшукування матеріального обґрунтування психічних розладів, звертаючись до досліджень в галузі анатомії і фізіології.

Протягом багатьох років В. М. Бехтерев був зайнятий продуктивною лабораторною діяльністю по вивченню анатомії і фізіології мозку, а також створеної ним об'єктивної психології. Вивчаючи анатомію і фізіологію нервової системи, Бехтерев ніколи не залишався тільки лабораторним дослідником; уся його величезна лабораторна робота була якнайтісніше пов'язана з не менш великою працею як невропатолога і психіатра. Бехтерев з великим успіхом здійснив синтез лабораторної і клінічної роботи. Ідучи шляхом відшукування матеріальних обґрунтувань нервових і психічних розладів, В. М. Бехтерев насамперед зосередив свою увагу на вивченні анатомії і гістології мозку, розглядаючи це як один з найважливіших засобів для розв'язання питань патології нервової системи. Своїми численними дослідженнями з мікроскопічної анатомії мозку, розпочатими в Казані в першій половині 80-х років, Володимир Михайлович прагнув скласти цілісне уявлення про будову мозку і тому насамперед звертав увагу на структурний взаємозв'язок його частин. Виключним успіхом у вивченні мікроскопічної анатомії мозку й особливо його провідних шляхів Володимир Михайлович був зобов'язаний передусім вибраним ним методам дослідження. Бехтерев розширив методику того часу, внісши в неї багато нового й оригінального. Це нове й оригінальне в методичних принципах Бехтерева полягало в поєднанні чисто морфологічних прийомів дослідження з функціонально-фізіологічними прийомами, тобто в застосуванні морфолого-фізіологічного принципу, а також у вивченні тих чи інших морфологічних картин в процесі розвитку організму в онтогенезі, тобто в застосуванні еволюційно-динамічного принципу. Тісний взаємозв'язок лабораторії і клініки дозволив Володимир Михайловичу значно розширити свої морфологічні дослідження в напрямку вивчення картини і за-

вість будови мозкової кори, яка полягає в тому, що по всіх ділянках її є як низхідні, так і висхідні провідники.

Крім книги «Проводящие пути», при написанні якої, до речі сказати, були використані 867 праць російських і зарубіжних авторів, В. М. Бехтерев опублікував ще понад 80 праць, що стосуються різних питань будови і зв'язків центральної нервової системи. Поза увагою Володимира Михайловича не лишилося жодного утворення в мозку, нема жодного пучка, жодного ядра як у головному, так і в спинному мозку, щодо яких він не висловив би свого погляду на їх будову і функції.

Вивчаючи фізіологію і морфологію мозку, В. М. Бехтерев прагнув скласти цілісне уявлення про мозок.

Особливе значення праць Бехтерева полягає в тому, що ще наприкінці минулого століття він твердо став на шлях рефлекторного принципу в діяльності центральної нервової системи, що Бехтерев один з перших став на шлях вивчення функцій кори великих півкуль мозку, саме тієї галузі фізіології нервової системи, розвиток якої якнайбільше зобов'язаний російському розумові і насамперед розумові І. П. Павлова.

Ще в період своєї роботи в Казанському університеті одночасно з працями з морфології центральної нервової системи Володимир Михайлович у співробітництві з відомим фізіологом Н. А. Миславським почав досліджувати функції мозку. Ці дослідження, продовжені і розвинуті ним уже в Петербурзі разом з численними співробітниками, послужили основою для його величезної праці, виданої в семи томах у 1903—1907 рр. (1524 стор.).— «Основы учения о функциях мозга», яка з'явилася, як і «Проводящие пути», найціннішим вкладом у світову науку того часу. Ця праця охоплювала всі сторони діяльності центральної нервової системи і була узагальненням величезного експериментального матеріалу; вона була надрукована російською, німецькою і французькою мовами.

Аналізуючи функції різних відділів центральної нервової системи, Бехтерев наводить, поряд з експериментальним матеріалом, клінічні й патологоанатомічні дані, чим встановлює безпосередній зв'язок своїх фізіологічних досліджень з клінікою.

Не намагаючись навіть перелічити всі ті відкриття, які були зроблені Бехтеревим при з'ясуванні функцій різних відділів мозку, вкажемо лише на деякі з них. Так, він довів, що зорові горби є не тільки проміжним пунктом чутливих провідників до кори мозку, а й пунктом, через який проходять рухові імпульси до інших утворень. У зорових горбах він локалізує мимічні й виразні рухи та ряд соматичних функцій: кров'яний тиск, сердечний ритм, рухи шлунка, скорочення сечового міхура, потовиділення, слиновиділення тощо. Ще задовго до вивчення епідемічного енцефаліту Бехтерев довів, що *globus pallidus* є утворенням, подразнення якого викликає судорожні рухи. Ним було встановлено значення *substantia nigra* у функції ковтання, *corpora mamillaria* у функції дихання, області заднього чотиригорбикового тіла у функції голосу, сітчастого ядра покривки в статичній функції тощо.

Особливе місце займають праці Бехтерева про вплив кори мозку на діяльність внутрішніх органів і соматичні процеси.

Так, ще в 1879 р. на основі клінічних спостережень і експериментальних досліджень на тваринах Бехтерев встановив, що в корі головного мозку є область, подразнення якої впливає як на утворення тепла в тілі, так і на втрату його поверхнею, тобто довів вплив кори головного мозку на теплорегуляцію організму.

В дальшому як самим Володимиром Михайловичем, так і разом з Миславським, було розпочато багато праць, завданням яких було вста-

новити вплив кори мозку на соматичні процеси. Цими дослідженнями був доведений вплив мозкової кори на кров'яний тиск та діяльність серця, моторну функцію шлунка і кишок, рух сечового міхура, сечовидільну функцію нирок, функції підшлункової залози, печінки, слюзовиділення, потовиділення, виділення молока, рух піхви тощо.

Всі ці численні дослідження Володимира Михайловича проведені ще в минулому столітті; вони є видатними відкриттями в науці, які поклали початок дослідженням впливу кори мозку на діяльність внутрішніх органів і соматичні процеси.

Як відомо, Бехтерев у вивченні цієї проблеми не обмежився методом подразнення; він став і на шлях застосування умовнорефлекторного принципу у вивченні впливу кори мозку на діяльність внутрішніх органів і соматичні процеси.

В цілій серії досліджень Бехтерева і його учнів була показана втрата умовнорефлекторних (сполучних) впливів на різні соматичні процеси (дихання, слиновиділення, виділення молока, виділення шлункового соку, статеве збудження тощо) при видаленні відповідних відділів кори головного мозку.

Ще в 1908 р. Володимир Михайлович, ґрунтуючись на цих дослідженнях, приходить до ряду важливих теоретичних висновків, які трактують значення умовнорефлекторного принципу в діяльності внутрішніх органів. Він писав: «Дослідження сполучних рефлексів набуває особливої важливості, між іншим, в зв'язку з вивченням коркових центрів, що мають відношення до іннервації внутрішніх органів, а також в зв'язку з вивченням секреторних центрів мозкової кори» («Обозрение психиатрии, неврологии и экспериментальной психологии», № 8, 1908 р., стор. 473). І далі: «Видалення відповідних коркових центрів не відбивається істотним чином на проявах елементарних функцій організму, що до них стосуються, а між тим певний недолік у більш складних проявах нервової діяльності щодо цих функцій виступає негайно, як тільки ми звернемося до дослідження сполучних рефлексів» (там же).

Не менш важливими є положення Бехтерева про інтероцептивні впливи та інтероцептивні сполучні (умовні) рефлекси. Так, у 1910 р. він писав: «...при розвитку сполучних рефлексів в зв'язку з органічними подразниками слід мати на увазі насамперед ділянки мозкової кори, в яких закінчуються доцентрові провідники від внутрішніх органів» («Объективная психология», в. II, 1910 р., стор. 96). І далі: «В області мозкової кори ми маємо не тільки сприймаючий корковий центр для шкірно-м'язових подразнень, а й корковий центр для органічних подразнень» (там же).

Діяльність цих коркових центрів інтерорецепції Бехтерев розумів як умовнорефлекторну діяльність. З цього приводу він писав: «...залежно від свого походження уся сукупність сполучних рефлексів може бути поділеною на два головних порядки. Одні розвиваються на ґрунті внутрішніх подразнень, завдяки чому і сліди цих сполучних рефлексів перебувають у безпосередньому зв'язку з внутрішніми потребами організму, тоді як інші розвиваються на ґрунті зовнішніх подразнень того чи іншого роду» («Русский врач», № 33, 1913 р.).

Всі ці дослідження Бехтерева та їх трактування з'явилися основою для дальшого розв'язання питання про коркове представництво і коркову регуляцію вегетативних функцій і соматичних процесів.

Велике значення мають праці Бехтерева у вивченні рухової функції кори.

Так, ще в 1886 р. в експериментальному дослідженні «Физиология двигательной площадки мозговой коры» («Архив психиатрии», 1886—

1888 рр.) Бехтерев довів, що кора у собаки веде до руху рефлексів. Наприклад, собака, ходячи на задніх лапах...

Ці дослідження, які набули онтогенетичного значення, важливих висновків, які свідчать, що рухова діяльність...

Уявляючи собі рухову діяльність, Бехтерев розумів її як цілісний взаємозв'язок (інтеграцію) різних рефлексів, зумовлених певними діями мозкової кори.

Відкриття В. П. Бехтерева про захисних рефлексів (інстинктивних) зосередити особливу увагу на тому, як і прийти до висновку про рефлексів у здійсненні певних дій в певному середовищі. Він писав: «...судинорухової, секреторної, мозкових функцій, але не тільки тварин до навколишнього середовища, а й людини... Звідси ясно, чому в мозку кори висуваються не тільки рефлексивні, а й експериментальні».

З особливою гострою при об'єктивному вивченні положення Бехтерева набули ще більшої актуальності вищої нервової діяльності.

Праці В. М. Бехтерева в руховій сфері дали багатовисновковий фактичний матеріал на методика рухових дій хворих.

Торкаючись окремих питань, ще на світанку розвитку, що вони і тепер звучать, Бехтерев висловлювався про рефлексів. До того ж, в області кори (зорової, слухової, в яких здійснюється певні дії), точки зору їх функцій, розвиваються в процесі життя різних областей кори та їх на протязі всього життя формованими від народження (№ 33, 1913 р.).

Розвиваючи положення Бехтерева про дію кори мозку як в певних умовах, Бехтерев вказував, що при певних умовах рефлексів. Він писав: «...рефлексів».

1888 рр.) Бехтерев довів, що зруйнування рухової ділянки мозкової кори у собаки веде до втрати набутих в онтогенезі певних рухових рефлексів. Наприклад, собака втрачає здатність подавати лапу на руку, ходити на задніх лапах за цукром тощо.

Ці дослідження, які показали, що кора головного мозку є органом набуття онтогенетичного досвіду, привели Бехтерева і до ряду інших важливих висновків, які характеризують руховий аналізатор. Він показав, що рухова ділянка кори виконує також і чутливу функцію.

Уявляючи собі рухову ділянку кори мозку як шкірно-м'язову ділянку, Бехтерев розумів її умовнорефлекторну діяльність на основі функціонального взаємозв'язку з іншими відділами кори (іншими аналізаторами). Він вказував, що шкірно-м'язова ділянка кори виконує сполучні рефлекси, зумовлені передачею збудження до всіх інших сполучних ділянок мозкової кори (слуху, зору, нюху тощо).

Відкриття В. П. Протопоповим в лабораторії Бехтерева рухових захисних рефлексів (1909 р.) дозволило Володимирі Михайловичу зосередити особливу увагу на вивченні рухової сфери у тварин і людини і прийти до висновку про особливо важливе значення рухових умовних рефлексів у здійсненні вищого пристосування організму до умов зовнішнього середовища. Він писав: «Хоч дослідження кожної сфери (рухової, судинорухової, секреторної) обов'язкове для всебічного дослідження мозкових функцій, але ясно, що встановлення відношень організму вищих тварин до навколишнього світу досягається головним чином за допомогою орієнтувальних і пристосувальних рефлексів рухового характеру... Звідси ясно, чому рухові сполучні рефлекси в дослідженнях мозкової кори висуваються на перший план» («Обозрение психиатрии, неврологии и экспериментальной психологии», № 4—6, 1914 р., стор. 339).

З особливою гостротою Бехтерев вказував на значення рухової сфери при об'єктивному вивченні нервово-психічної діяльності людини. Ці положення Бехтерева не тільки не втратили свого значення, а, навпаки, набули ще більшої актуальності при сучасному рівні розвитку фізіології вищої нервової діяльності.

Праці В. М. Бехтерева і його співробітників з умовних рефлексів в руховій сфері дали багато цінного з методики дослідження, а також великий фактичний матеріал. Вперше в клініці Бехтерева була застосована методика рухових умовних рефлексів при дослідженні психічних хворих.

Торкаючись окремих теоретичних положень Бехтерева, висловлених ним ще на світанку розвитку вчення про умовні рефлекси, слід зазначити, що вони і тепер звучать актуально. Так, ще в 1910—1913 рр. Бехтерев висловлювався про наявність коркового представництва безумовних рефлексів. До того ж періоду належить і його концепція про сполучні області кори (зорову, слухову, смакову, нюхову, шкірно-м'язову тощо), в яких здійснюється процес відображення. Ці сполучні області кори з точки зору їх функціонального значення Бехтерев розумів як такі, що розвиваються в процесі онтогенезу. Він писав: «Самий розвиток сполучних областей кори та їх зв'язків зумовлюється вправами і відбувається на протязі всього життя організму; отже, ці області не уявляються преформованими від народження, як прийнято гадати» («Русский врач», № 33, 1913 р.).

Розвиваючи положення про те, що зруйнування тих чи інших відділів кори мозку як в експерименті на тваринах, так і в клінічній практиці веде до втрати відповідної умовнорефлекторної діяльності, Бехтерев вказував, що при цьому втрачаються не тільки штучні, а й природні умовні рефлекси. Він розумів такі патологічні феномени як «душевна

сліпота», «душевна глухота» тощо як результат порушення умовно-рефлекторної діяльності.

Психологія привертала особливу увагу Бехтерева як одна з дисциплін, на якій ґрунтувалася психіатрія того часу. Володимир Михайлович був основоположником експериментальної психології в Росії, працюючи в цій галузі спочатку в Казані, а потім в Петербурзі. Незважаючи на те, що і цій галузі він приділяв багато уваги, розвиваючи дослідження з властивим йому завзяттям, а в його психологічній лабораторії виконано чимало серйозних експериментальних праць і виховано багато талановитих учнів, загальні підсумки роботи в цьому напрямі виявилися маловтішними. Ось чому у Бехтерева і склалося переконання в методологічній порочності традиційних шляхів пізнання психічної діяльності, якими йшла психологія з її суб'єктивним методом самоспостереження.

Ставлячи питання про шукання нових шляхів до пізнання психічної діяльності, Бехтерев звертається до філософії. В результаті філософських шукань, в яких величезне значення мали його природничо-наукові мислення й анатомо-фізіологічні знання, він твердо стає на позиції матеріалістичної філософії, відкидаючи психофізичний паралелізм і суб'єктивно-психологічний метод у пізнанні психічної діяльності. Вбачаючи в психічних явищах нервово-фізіологічні процеси, він висуває вимогу про об'єктивний метод дослідження останніх і створює об'єктивну психологію, теорія і основні дані якої були викладені ним в тритомній монографії «Объективная психология» (1907—1912 рр.).

Його концепція об'єктивної психології, а в дальшому і рефлексології зводиться до того, що при вивченні психічної діяльності центральним об'єктом дослідження повинні бути не суб'єктивні явища свідомості, а зовнішня, об'єктивно пізнання діяльність, що виявляється в різноманітних вчинках, діях, мові, міміці, жестах. У відповідності з таким предметом дослідження замість методу самоспостереження має бути застосований метод строго об'єктивного дослідження. Елементами психічної діяльності визнаються сполучні (умовні) рефлекси, а за критерій психічного служить наявність в рефлексах минулого індивідуального досвіду.

Характеризуючи методологічні позиції об'єктивної психології, Бехтерев вказував, що об'єктивна психологія «вільна від прагнень і спроб проникати в суб'єктивний світ мрій і фантазій, розглядає нервово-психічні функції виключно з зовнішнього боку, зводячи їх до сполучних рефлексів різного характеру».

Вже в той час Бехтерев твердив, що умовний рефлекс є універсальним принципом психічної діяльності людини. З цього приводу він писав: «Уся нервово-психічна діяльність з точки зору строго об'єктивної складається з сукупності сполучних рефлексів; запас особистого досвіду має складатися ні з чого іншого, як з сукупності слідів минулих сполучних рефлексів» («Объективная психология», т. III, 1912 р., стор. 660).

Володимир Михайлович говорив, що в умовах розвитку нервово-психічної сфери йдеться не про анатомічні сліди, залишені нервовими центрами після зовнішніх вражень, а про сліди, які являють собою ніби тимчасово втрачені внаслідок внутрішнього або зовнішнього гальмування шляхи сполучних рефлексів, шляхи, які оживають щоразу знову, як тільки гальмування буде з тих чи інших причин переборене.

Беручи в основу вивчення нервово-психічної діяльності людини з'ясування за різних умов співвідношень між подразненням і наступною за ним реакцією-відповіддю, Бехтерев дає аналіз різних проявів рефлекторної діяльності людини. В цьому аналізі він встановлює різницю між безумовними (простими) і умовними (сполучними) рефлексами у люди-

ни, зазначаючи, що оста-
Він вказує на умовно-
хів у людини, встановл
емоціональних реакціях
рев теж намагається зр
нення впливають умовні

Ще в 10-х роках Бе
ризував людську мову
Він висловив окремі ду
лов побудував своє вче
1912 р. Бехтерев писав:
лити всіх людей на так
сполучення, і таких, у я
сполучення конкретних
стор. 519).

Значення об'єктивн
ревим, було для того
точки зору як запереч
менш важливим було і
тих трактувань, які змі
ність людини.

В. М. Бехтерев бу
атром; володіючи глибо
спостережливістю і вм
зумів досягти вершин
нервових хвороб. За сл
вича, здавалося, не ісп
них і скрутних випадка

В галузі невропато
принесли йому заслуж
гічних рефлексів, які м
названі його ім'ям. Ві
бігу нервових хвороб.
хворобливих форм: з
множинний склероз, а
при алкоголізмі, акрое

З питань нервових
сят праць, найвидатні
в отдельных наблюд
стемы».

В. М. Бехтерев с
снував перший російс
товариство.

Оцінюючи заслуги
М. І. Аствацатуров го
лсдимиру Михайлович
які сприяли її розвит
миру Михайловичу с

В галузі психіатр
гато. По-перше, вона
томії і фізіології моз
ня, яка була покладе
і яка рішуче ставила
циною. По-друге, Во

ни, зазначаючи, що останні є виразом досвіду, набутого в онтогенезі. Він вказує на умовнорефлекторний механізм формованих довільних рухів у людини, встановлює значення умовнорефлекторного фактора в емоціональних реакціях людини. Статику і локомоцію у людини Бехтерев теж намагається зрозуміти по-новому, вважаючи, що на їх здійснення впливають умовні рефлекси.

Ще в 10-х роках Бехтерев висловив ряд положень, в яких характеризував людську мову як певну форму умовнорефлекторної діяльності. Він висловив окремі думки, співзвучні положенням, на яких І. П. Павлов побудував своє вчення про сигнальні системи у людини. Так, у 1912 р. Бехтерев писав: «Можливо, що за родом сполучень можна поділити всіх людей на таких, у яких переважну роль відіграють словесні сполучення, і таких, у яких більшою мірою, ніж у перших, проявляються сполучення конкретних комплексів» («Объективная психология», т. III, стор. 519).

Значення об'єктивної психології, основи якої були закладені Бехтеревим, було для того часу величезним насамперед з методологічної точки зору як заперечення суб'єктивної ідеалістичної психології. Не менш важливим було її значення і з погляду фактичного матеріалу і тих трактувань, які зміцнювали позиції вчення про вищу нервову діяльність людини.

В. М. Бехтерев був видатним клініцистом, невропатологом і психіатром; володіючи глибоким знанням анатомії і фізіології, виключною спостережливістю і вмінням оцінювати значення окремих симптомів, він зумів досягти вершин лікарського мистецтва, особливо в розпізнаванні нервових хвороб. За словами В. П. Осипова, для Володимира Михайловича, здавалося, не існувало жодних труднощів: навіть у найбільш спірних і скрутних випадках він швидко і точно ставив діагноз.

В галузі невропатології В. М. Бехтерев зробив багато відкриттів, які принесли йому заслужену славу. Він уперше виділив цілий ряд патологічних рефлексів, які мають важливе діагностичне значення. Деякі з них названі його ім'ям. Він описав багато нових симптомів і явищ у перебігу нервових хвороб. Йому належить заслуга встановлення самостійних хворобливих форм: задерев'янілість хребетного стовпа, сифілітичний множинний склероз, апоплексична гемітонія, гостра мозочкова атаксія при алкоголізмі, акроеритроз і ін.

З питань нервових хвороб В. М. Бехтерев написав понад сто п'ятдесят праць, найвидатнішими з яких є кілька випусків «Нервных болезней в отдельных наблюдениях» і «Общая диагностика болезней нервной системы».

В. М. Бехтерев створив першу неврологічну школу в Росії, він заснував перший російський неврологічний журнал і перше неврологічне товариство.

Оцінюючи заслуги В. М. Бехтерева перед вітчизняною неврологією, М. І. Аствацатуров говорив: «Якщо неврологія взагалі зобов'язана Володимиру Михайловичу надзвичайно багатими й істотними відкриттями, які сприяли її розвитку, то російська неврологія зобов'язана Володимиру Михайловичу своїм існуванням».

В галузі психіатрії В. М. Бехтерев також зробив надзвичайно багато. По-перше, вона зобов'язана йому численними відкриттями з анатомії і фізіології мозку і тією системою анатомо-фізіологічного мислення, яка була покладена В. М. Бехтеревим в основу розуміння психозів і яка рішуче ставила психіатрію на шлях зближення з загальною медициною. По-друге, Володимир Михайлович збагатив психіатрію новими

даними і величезним досвідом практичної діяльності в галузі діагностики, лікування й організації.

Якщо підходити конкретніше до оцінки того напрямку, який В. М. Бехтерев розвивав у психіатрії, то слід визнати, що в своїй основі він зводився до патофізіологічного принципу. Викладаючи свою точку зору з цього приводу, Бехтерев писав: «Основа психічних хвороб має бути патофізіологічною, а не патологоанатомічною, причому остання якщо і відіграє роль в розвитку психічних розладів, то лише роль вторинного, а не первинного фактора» («Обзорение психиатрии, неврологии и экспериментальной психологии», № 1, 1908 р., стор. 19).

Основою психозу Володимир Михайлович вважав єдність порушень діяльності мозку і всього організму, єдність соматичного і психічного. Патогенез психічних захворювань він розглядав з точки зору порушень в обміні речовин і явищ аутоінтоксикації. Він писав: «Щодо величезної більшості психічних захворювань треба визнати, що ураження мозкових функцій, яке лежить в їх основі, не є первинною і самостійною, а зумовлюється аутоінтоксикаціями і діями токсичних елементів, які завдають ураження всьому взагалі організмові» («Обзорение психиатрии, неврологии и экспериментальной психологии» № 1, 1908 р., стор. 17—18). І далі: «Центр ваги хворобливого процесу лежить зовсім не в змінах мозку...», коріння захворювання, на його думку, треба шукати «в порушеннях умов життєдіяльності всього організму» («Русский врач», № 6, 1912 р.).

Ця концепція В. М. Бехтерева була новою для психіатрії того часу, і якщо сам Володимир Михайлович не встиг багато зробити в цьому напрямі, то він відкрив шлях, яким великою мірою пішла сучасна психіатрія.

Чимало праць в галузі клінічної психіатрії належить самому Володимиру Михайловичу. Він виділив цілий ряд нових синдромів при психозах і неврозах; запропонував застосувати вчення про умовні рефлекси при лікуванні ряду хворобливих станів. Зокрема, ще в 1915 р. він запропонував лікування алкоголізму шляхом сполучення алкоголю з блювотними засобами.

В. М. Бехтерев присвятив численні праці питанням організації режиму психіатричних закладів, впровадження в практику багатьох нових видів терапії, в тому числі ряду варіантів психотерапії.

Уся діяльність В. М. Бехтерева як лікаря, тим більш як лікаря-психіатра, пройнята високим гуманізмом.

Заслугує на увагу рішуче засудження Бехтеревим спроб оперативного втручання при психозах, які з'явилися тоді як передвісник сучасної лоботомії. Він говорив: «Можна тільки дивуватися, що автор з дипломом лікаря в руках міг наважитися на те, щоб робити такі операції» («Обзорение психиатрии, неврологии и экспериментальной психологии», № 4, 1908 р., стор. 222).

В. М. Бехтерев був не тільки великим вченим, а й видатним організатором науки і громадським діячем.

В. М. Бехтерев створив численні наукові колективи; через керовані ним клініки і лабораторії пройшло не менше тисячі лікарів, які писали дисертації і розробляли різні наукові питання. З школи Бехтерева вийшли видатні радянські невропатологи, психіатри і психологи. В. М. Бехтерев створив ряд науково-дослідних інститутів, кафедр, клінік, він організував великий прогресивний науково-учбовий заклад — Психоневрологічний інститут, причому Володимир Михайлович зібрав громадські кошти для його створення. В. М. Бехтерев заснував ряд спеціальних журналів і видань і був їх головним редактором. Він був також ініціа-

тором створення багатьох великих заслуг.

В. М. Бехтерев завжди проявляв величезну енергію, і він проявив величезну енергію в боротьбі з буржуазним режимом і капіталістичним режимом. Він заявив: «Усі наші праці мають бути спрямовані на політичний протест проти буржуазії. На з'їзді вітчизняних психіатрів, дайте мне сияние».

З великим натхненням він брав участь в соціалістичній революції. Він брав участь в організації молодого Радянського режиму. В. М. Бехтерев брав участь в організації протесту проти організації А. І. Ульянова до статті В. І. Ульянова: «Проступання героїчної».

В. М. Бехтерев брав участь в організації протесту. Його праці створюють величезну картину на земній кулі, де бачимо Бехтерева.

тором створення багатьох наукових товариств і керував ними. Йому належить велика заслуга в справі пропаганди і популяризації науки.

В. М. Бехтерев завжди обстоював прогресивні суспільно-політичні погляди, і він проявив велику мужність, викриваючи пороки самодержавного режиму і капіталістичного ладу. В роки чорної реакції він сміливо заявив: «Усі наші прагнення досягти покращання людської природи мають бути спрямовані на усунення капіталістичного ладу». Словами політичного протесту закінчив свою доповідь Володимир Михайлович на II з'їзді вітчизняних психіатрів у Києві (1905 р.): «Отворите мне темницу, дайте мне сиянье дня».

З великим натхненням зустрів В. М. Бехтерев Велику Жовтневу соціалістичну революцію, він був одним з перших вчених, які стали на бік молодої Радянської республіки. З великою силою прозвучало звернення В. М. Бехтерева до лікарів усього світу з закликом протестувати проти організованої Антантою блокади Радянської країни. Своє ставлення до статті В. І. Леніна «Великий почин» В. М. Бехтерев проявив словами: «Простування праці вільної, колективної, безкорисливої, майже героїчної».

В. М. Бехтерев є найвизначнішим діячем вітчизняної науки і культури. Його праці створили йому світову славу, і немає жодної країни на земній кулі, де б не було відоме ім'я Володимира Михайловича Бехтерева.

П. В. Бирюкович.